

MARIUSZ KASZYŃSKI
Towarzystwo Przyjaciół Brudzewa
ORCID 0000-0001-8410-4832

Z PRZESZŁOŚCI ADMINISTRACYJNEJ MIEJSCOWOŚCI BRUDZEW W POWIECIE TURECKIM

Miejscowość Brudzew położona jest we wschodniej części historycznej Wielkopolski, między dwoma większymi ośrodkami miejskimi – Kołem i Turkiem – od których dzieli ją odległość około 14 kilometrów. Rozlokowała się w prastarej dzielnicy piastowskiej, niedaleko rzek – Neru i Warty, w okolicy za czasów dawnej Polski ruchliwej i o doniosłym znaczeniu politycznym. Tereny te określano popularnie mianem Wielkopolski Wschodniej. Według podziału administracyjnego z 1999 roku miejscowość wchodzi w skład województwa wielkopolskiego i powiatu tureckiego. Stanowi siedzibę władz gminy Brudzew.

Nazwa Brudzew w źródłach pisanych pojawia się po raz pierwszy na początku 2 połowy XIII wieku¹. W dokumentach zapisywano ją między innymi w następujących formach: 1252 rok – Brusovo, 1299 rok – Bruzev, 1331 rok – Brudzewo. W średniowieczu brzmiała ona Brudzew, Brudzewo, Brudzewo². Lokalna tradycja nazwę miejscowości łączy z żyjącym tu w XI stuleciu kmieciem o imieniu Brudz. Podobną hipotezę wysunęli również Stanisław Rospond i Kazimierz Rymut³. Potwierdzają oni, że nazwa Brudzew pochodzi od formy osobowej Brudz, poświadczonej przez średniowieczne źródła historyczne. Genetycznie związana jest z wyrazem brud.

Na podstawie posiadanych źródeł trudno jest dokładnie określić pierwotną przynależność terytorialną okolic Brudzewa, szczególnie w czasach kształtowania się państwowości polskiej. Jak to zwykle bywa z terenami pogranicznymi niełatwo jest w odniesieniu do tych okolic ustalić przynależność administracyjną i terenową. Według Janiny Kamińskiej zespół osadniczy z okolic Brudzewa, odizolowany był wyraźną pustką osadniczą od zespołów rozwijających się w rejonie Kalisza i Konina⁴. Spowodowane to było występowaniem lasów i puszcz na tym terenie, które oddzielały okolice Brudzewa od tych miejscowości. Łączył się natomiast z osadnictwem rozwijającym się w okolicach Łęczycy i Spicymierza. Wynikałoby więc z tego, że pierwotnie rejon ten nie należał do

¹ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), wyd. I. Zakrzewski, Poznań 1877, T. 1, nr 304.

² KDW, Poznań 1878, T. 2, nr 618, 656, 805.

³ S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1984, s. 39; K. Rymut, *Nazwy miast Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1980, s. 43.

⁴ J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź 1953, mapa nr 2 i 6.

zespołów osadniczych Wielkopolski, lecz do zespołu osadniczego ziemi łęczyckiej. Wydaje się wielce prawdopodobne, iż od samego początku organizacji plemiennej pobliski Turek wraz ze Spicymierzem był związany zawsze z ziemią sieradzką i po powstaniu województwa i powiatu sieradzkiego wszedł w ich skład⁵. Teorię o powiązaniu Turku z ziemią sieradzką potwierdził między innymi Jan Korytkowski⁶. Z kolei rejon Koła włączony został do kasztelanii łódzkiej. Według Janiny Kamińskiej do kasztelanii tej przynależały także tereny dzisiejszego Brudzewa⁷. Wprawdzie w najdawniejszych dwunastowiecznych źródłach pisanych nie ma na ten temat bezpośrednich informacji, ale z wielu przesłanek pośrednich (bulla papieża Innocentego II z 1136 roku wzmiankuje miejscowości położone w obrębie kasztelanii spicymierskiej oraz łęczyckiej, które leżą na wschód lub na południe od Koła), jak i z przynależności okolic Brudzewa do tej kasztelanii w XIII i XIV wieku, można wnioskować, że już w okresie początkowym kasztelania łódzka sięgała po rzeczkę Rgilówkę, płynącą na wschód od Koła.

Z czasem, kiedy to w latach sześćdziesiątych XIII wieku znaczenie Łądu niejako zmalało i ograniczyło się głównie do funkcji klasztoru i opactwa, centrum administracyjne kasztelanii przeniosło się do Konina. Prawdopodobnie kasztelan noszący tradycyjny tytuł kasztelana łódzkiego, rezydował na grodzie konińskim i stąd też pojawiła się tendencja do zastąpienia dawnej nazwy i przyjęcia nowej – kasztelan koniński⁸.

W okresie tworzenia się monarchii stanowej Kazimierza Wielkiego, wzorem ówczesnej praktyki, powołano w Koninie powiat sądowy z siedzibą starosty. Z czasem poszerzył on swoje kompetencje i stał się podstawową jednostką terytorialną wchodzącą administracyjnie w skład województwa. Powiat koniński objął swym zasięgiem obszar kasztelanii łódzkiej i przynależał terytorialnie i administracyjnie do jednostki zwierzchniej, którą było województwo kaliskie⁹. W skład tej struktury wszedł i Brudzew, i pozostawał w niej aż do II rozbioru Polski w roku 1793.

Na przełomie XIII i XIV stulecia Brudzew znajdował się w posiadaniu rycerza Sławęty z Dobrowa i Janiszewa herbu Leszczyc¹⁰. W dokumencie erekcyjnym brudzewskiego kościoła parafialnego, pochodzącym z 1363 roku, widzimy z kolei Jana z Brudzewa, o którym nie posiadamy jednak żadnych wiadomości¹¹. Potem Brudzew przeszedł w ręce Mirosława (Mirkosza) herbu Nałęcz, podkoniego sieradzkiego w latach 1386-1395¹². Pierwsze dwa dziesięciolecia XV stulecia, to czas rządów nad miejscowością Mrokoty z Brudzewa herbu Abdank (1398-1414), Jarosława z Brudzewa (1407-1414) oraz

⁵ Z. Michałak, *Kościelne dzieje Turku*, Kalisz-Turek 2007, s. 26; S. M. Zajączkowski, *Z dziejów Turku do początków XVI wieku (Przyczynek do historii miast średniowiecznych w Sieradzkim)*, „Rocznik Łódzki” 1988, T. 38, s. 14-16.

⁶ J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, Poznań 1888, T. 1, s. 33.

⁷ J. Kamińska, *Grody wczesnośredniowieczne...*, s. 181.

⁸ A. Wędzki, *Rozwój osadnictwa i podziały terytorialne ziemi łódzkiej do końca XIV wieku*, „Slavia Antiqua” 1966, T. 13, s. 88.

⁹ J. Gulczyński, *Powiat koniński – rys historyczny*, „Konińskie Zeszyty Muzealne” 2006, nr 3, s. 115.

¹⁰ KDW, T. 2, nr 805; K. Gorczyca, *Lista właścicieli Brudzewa*, wydruk komputerowy w zbiorach Towarzystwa Przyjaciół Brudzewa.

¹¹ KDW, wyd. A. Gąsiorowski, H. Kowalena, Warszawa-Poznań 1982, T. 6, nr 206.

¹² K. Gorczyca, *Lista właścicieli...*,

Mikołaja z woli Rozostowej (1420 rok)¹³. Ten ostatni, 3 grudnia 1420 roku, odstąpił część Brudzewa oraz trzecią część kolatorstwa, Wojciechowi herbu Pomian, synowi Jaranda z Grabia¹⁴. W ten sposób na przeciąg ponad stu lat miejscowość przeszła w ręce Jarandów herbu Pomian, rodu odgrywającego doniosłą rolę w życiu politycznym ówczesnej Polski. Przez lata władania Brudzewem potrafil Jarandowie wzbudzić posłuch dla swego imienia u sąsiednich rodów oraz poszanowanie dla władzy nad znacznym i rozległym dziedzictwem brudzewskim, które sięgało aż pod Russocice, Koło i rzekę Wartę. Ród odgrywał doniosłą rolę w życiu politycznym kraju. Jego przedstawiciele piastowali wiele urzędów, zarówno centralnych, jak i ziemskich, wśród których wymienić możemy wojewodów, kasztelanów, cześników, podkomorzych, łowczych, starostów czy kanoników. Widzimy ich także jako dworzan królewskich.

W literaturze dość często możemy spotkać się z poglądami, mówiącymi, że to właśnie Jarandom Brudzew zawdzięcza swoją miejskość. Przemawiać za tym miał fakt, że osada stanowiła centrum większego zespołu dóbr należących właśnie do tego rodu. Możliwsze rodziny dążyły bowiem do tego, aby posiadany przez nie klucz, miał też i ośrodek miejski, który stanowiłby ich centralny punkt. Decydowały o tym w dużej mierze względy prestiżowe i ambicjonalne. Miasteczka takie miały głównie agrarny charakter, a funkcjonujące w nich rzemiosło zaspokajało przede wszystkim okoliczne miejscowości. Wsie i osady przeradzające się w XV stuleciu w miasta, wykorzystywały swoje dotychczasowe atuty w rodzaju więzi gospodarczych i sąsiedzkich oraz okręgu parafialnego. Istnienie parafii oraz siedziby właściciela stanowiło dodatkowe walory w czasie zabiegów o nadanie osadzie statusu miejskiego. Oprócz walorów ambicjonalnych, także motywy gospodarcze decydowały o takich dążeniach. Cła czy opłaty targowe mogły przynieść szlacheckiemu właścicielowi całkiem spory dochód. Nieprzypadkowo wiele miasteczek w XVI wieku powstawało wraz z narodzinami gospodarki folwarcznej. Nadanie praw miejskich można więc z całą pewnością przypisać zabiegom jego ówczesnych właścicieli.

Pewne sugestie na temat czasu erekcji Brudzewa wysuwane są także na podstawie wiadomości odnośnie nowych erekcji i fundacji obiektów sakralnych. W 1455 roku Jarandowie odnowili erekcje i powiększyli uposażenie kościoła parafialnego, z czym zapewne wiąże się fakt budowy nowej murowanej już świątyni¹⁵. Powstającemu miastu poprzedni, prawdopodobnie drewniany, kościół mógł już nie wystarczać. Również istotna jest wiadomość o fundacji kościoła szpitalnego pod wezwaniem świętego Ducha w 1480 roku¹⁶. Wzmiankowanie instytucji tak charakterystycznej dla miast średniowiecznych, jaką był szpital, może określać górną granicę czasu lokacji miejskiej, która mogła nastąpić w połowie XV wieku. Za otrzymaniem praw miejskich przez Brudzew za czasów Jarandów, świadczyć miałyby również fakt, że w dokumencie wydanym w 1458 roku, mówiącym

¹³ Tamże; *Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku*, oprac. H. Kowalenia, W. Kuraszkiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1981, T. 5, s. 320, 322, 329, 385, 386, 395, 396.

¹⁴ KDW, T. 6, nr 902; *Wielkopolskie rotty...*, s. 459; J. Karczewska, *Własność szlachecka na pograniczu wielkopolsko-kujawskim w pierwszej połowie XV wieku*, Kraków 2010, s. 121.

¹⁵ Brudzew – województwo poznańskie, powiat turecki. Rozpoznanie historyczno-urbanistyczne opracowane na zlecenie PWRN w Poznaniu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Warszawa 1964, s. 2; *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, wyd. J. Łaski, Gniezno 1880, T. 1, s. 253. Pojawiają się także hipotezy mówiące, że odnowienie erekcji nie oznaczało budowy nowej świątyni. Bracia Jarandowie mieli jedynie powiększyć uposażenie erygowanego w 1363 r. kościoła parafialnego.

¹⁶ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł.), *Wizytacje Kanoniczne Dawnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Protokół Roczny Dekanatu Konińskiego w 1792 roku spisany*, sygn. AAG, Wiz 85, k. 285.

o liczbie zbrojnych, jaką miasta Wielkopolski miały wystawić na wojnę trzynastoletnią z Krzyżakami, miejscowość figuruje już jako miasto¹⁷. Przeglądając jednak Księgi Sądowe Brzesko-Kujawskie, natrafiamy na zapis dokonany w 1418 roku, mówiący o miejscowości jako o oppidum czyli miasteczku¹⁸. Za wcześniejszym niż połowa XV stulecia otrzymaniem praw miejskich przez Brudzew, przemawiają także informacje, mówiące o nabywaniu przez Jaranda Brudzewskiego części w Brudzewie, jak i jego przedmieściu oraz o rezygnacji Jadwigi, wdowy po Jarosławie z Brudzewa z tamtejszego wójtostwa na rzecz Brudzewskiego w 1426 roku. Istnienie wójtostwa oznaczało, że w miejscowości funkcjonował urząd wójta, który w dobie lokacji był dziedzicznym urzędnikiem stojącym na czele miasta lokowanego na prawie niemieckim. Te ostatnie fakty wskazują więc prawdopodobnie na to, że to nie Jarandowie przyczynili się do otrzymania praw miejskich przez Brudzew, ale, że kupili miejscowość, która już od jakiegoś czasu posiadała prawa miejskie. Czy lokacja nastąpiła jeszcze u schyłku XIV czy może na początku XV stulecia, tego ze względu na brak dokumentu lokacyjnego, nie jesteśmy w stanie dokładnie określić. Jak podaje Oskar Lange, Brudzew został lokowany na prawie niemieckim (magdeburskim), tworzącym dogodne formy dla gospodarki towarowo-pieniężnej¹⁹.

Możemy przypuszczać, że w początkach XVI wieku władzę miejską w Brudzewie tworzył samorząd lokalny, składający się z rady, zajmującej się administracją i ławy, będącej instancją, sądową. Rada, poza administracją, strzegła praw i przywilejów miasta oraz dbała o jego bezpieczeństwo. Zarządzała również finansami, czuwała nad handlem, pilnując cen, miar i wag²⁰. Liczbę ławników prawo niemieckie określało na siedmiu, lecz w niewielkim Brudzewie było ich zapewne trzech lub czterech.

Męska linia Jarandów Brudzewskich władza Brudzewem do roku 1560, w którym to zmarł Hieronim, syn Mikołaja i Elżbiety z Sierpskich. Spadek po nim otrzymały jego dwie siostry – Anna, żona Janusza Latalskiego herbu Prawdzic i Katarzyna, żona Brykcego Sobockiego herbu Doliwa. W latach 1562-1576 mąż Anny – Janusz Latalski, wymieniany jest w zapiskach sądowych jako dziedzic miasta Brudzewa. W 1576 roku Anna z Brudzewskich Latalska z Jadwigą, córką Katarzyny z Brudzewskich Sobocką, a żoną Stanisława Górki herbu Łodzia, wojewody poznańskiego, dokonały między sobą podziału majątku Brudzewskich. Brudzew w wyniku tego podziału otrzymała Jadwiga²¹. Dalsze dzieje miejscowości związane więc były – choć na krótko – z Jadwigą, żoną Stanisława Górki.

W 1579 roku w skład klucza brudzewskiego wchodziły następujące miejscowości: Bratuszyn, Brudziniek, Chrząblice, Czaple, Galew, Kalinowa, Kolnica, Krwony, Kwiatków, Nowa Wieś, Police Kątne, Police Średnie, Smolina, Tarnowa²².

Na przełomie XVI i XVII wieku miasto przeszło w ręce rodu Łaszczów. Ród ten wywodził się z terenów Rusi Czerwonej, a jej najbardziej znanym przedstawicielem był

¹⁷ *Kodeks Dyplomatyczny Wielkiej Polski*, wyd. E. Raczyński, Poznań 1840, s. 181.

¹⁸ J. K. Kochanowski, *Księgi sądowe brzesko-kujawskie 1418-1424*, Warszawa 1905, s. 41-42.

¹⁹ O. Lange, *Lokacje miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich*, Lwów 1925, s. 35.

²⁰ *Historia państwa i prawa Polski*, red. J. Bardach, Warszawa 1973, T. 1, s. 407.

²¹ W. Dworzaczek, *Regesty. Grodzkie i ziemskie poznańskie. Inskrypcje XVI wieku*, cz. 2, [w:] *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, CD-ROM, Kórnik-Poznań 1997.

²² A. Pawiński, *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana*, Warszawa 1883, T. 1, s. 223.

Samuel Łaszcz Tuczapski, z jednej strony warchoł i banita, ale z drugiej zasłużony żołnierz i strażnik koronny. Pierwszym osiadłym w Wielkopolsce członkiem tego rodu był Piotr Łaszcz, syn Stanisława, starosta lityńskiego i Zofii z Konar²³. Przed 1602 rokiem Piotr, po ojcu starosta lityński i rotmistrz husarii, ożenił się z Zofią z Latalskich, córką Janusza i Anny z Jarandów Brudzewskich. Zofia wniosła do majątku Łaszczów miasto Brudzew (lub jego część)²⁴.

Panowanie Łaszczów w Brudzewie dobiegło końca w 1680 roku, wraz ze śmiercią Zygmunta Łaszcz. Nie pozostawił on po sobie potomstwa i dlatego cała jego fortuna przypadła bratanicy, Katarzynie, zamężnej z Wojciechem Radolińskim²⁵.

Ród Radolińskich początkowo nosił nazwisko Koszutscy, a ich gniazdem rodowym były Koszuty, osada położona na wschód od Poznania. W 1514 roku Stanisław Koszutki poślubił Dorotę Radolińską, dziedziczkę części Radoliny w powiecie konińskim. Ich syn, Sędziwój, przyjął nazwisko od tych dóbr około 1545 roku²⁶. Była to szlachta niezbyt majątna i utytułowana. Jej jedynym znamienitym przedstawicielem był Andrzej Radoliński, kasztelan krzywiński w 1673 roku²⁷. Jego najstarszy syn, Wojciech, dziedzic dóbr Brudzew z Katarzyny Łaszczówny doczekał się trzech synów: Andrzeja, Józefa i Stefana²⁸. Bracia Radolińscy dokonali podziału dóbr odziedziczonych po ojcu, chociaż w niektórych latach widzimy ich jako wspólnie władających Brudzewem i jego przyległościami²⁹.

Na początku XVIII stulecia miasto przeszło z kolei w posiadanie rodziny Mycielskich, biorących swoje nazwisko od miejscowości Mycielin w sieradzkim. Do połowy tego stulecia ród nie odgrywał znaczącej roli w życiu politycznym Rzeczypospolitej. Jednak dzięki pokrewieństwu czy powinowactwu z takimi rodami, jak: Leszczyńscy, Wiśniowieccy, Radziwiłłowie, Opalińscy, Potoccy, Jabłonowscy, Zamoyscy oraz posiadaniem licznym dobrom ziemskim, jak stwierdzał Teodor Żychliński „do rzędu rodów magnackich zaliczany być winien”³⁰. Był to ród bardzo rozgałęziony i dlatego też niełatwo jest doszukać się związku genealogicznego wszystkich jego odnóg.

Władający Brudzewem Mycielscy wywodzili się z gałęzi określanej mianem starszej sieradzkiej³¹. Jej protoplastą był Stanisław, który z małżeństwa z Kietliczówną doczekał się czterech synów. W 1720 roku jego prawnuk, Aleksander, nabył miasto i dobra Brudzew. Po jego śmierci, która nastąpiła w 1729 roku, majątek brudzewski odziedziczył jedyny syn, Antoni, chorąży łęczycki, pisarz grodzki kaliski, starosta wschowski i kasztelan sieradzki. Po nim dobra te przejął syn, Maciej, ożeniony z Weroniką Krzycką, córką Macieja, kasztelana nakielskiego i Anny Świnarskiej³². Z piątki ich potomstwa,

²³ J. Maciszewski, *Łaszcz Piotr*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, T. 18, Wrocław 1973, s. 265-266.

²⁴ W. Dworzaczek, *Regesty. Grodzkie i ziemskie poznańskie...*

²⁵ W. Dworzaczek, *Monografie*. [w:] *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, CD-ROM, Kórnik-Poznań 1997.

²⁶ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, Warszawa 1931, T. 15, s. 118-119; T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1884, T. 6, s. 258-259.

²⁷ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1884, T. 6, s. 259.

²⁸ Tamże, s. 267.

²⁹ W. Dworzaczek, *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, CD-ROM, Kórnik-Poznań 1997; K. Górczyca, *Lista właścicieli Brudzewa...*, s. 3

³⁰ T. Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej*, Poznań 1883, T. 5, s. 148-149.

³¹ Tamże, s. 152.

³² W. Dworzaczek, *Monografie...*

czworo: Jan, Mikołaj, Ignacy oraz Katarzyna zmarło w dzieciństwie. Wychowała się jedynie Marcjanna. Nowa dziedziczka Brudzewa, 12 lutego 1771 roku wyszła w Zbąszyniu za Antoniego Szofdrskiego, wojewodzica inowrocławskiego. Dziesięć lat później małżeństwo to zostało unieważnione i jeszcze w tym samym roku Marcjanna poślubiła Felicjana z Gaszyna Wierzchlejskiego herbu Berszten, podsędką, a następnie sędziego ziemskiego kaliskiego³³.

Jedenaście lat przed zagarnięciem Wielkopolski przez państwo pruskie, dobra brudzewskie przeszły w ręce rodziny Kurnatowskich herbu Łódzia. Warunki umowy dotyczącej kupna-sprzedaży tejże majątności, stanowiącej dotąd własność Wojciecha Wierzchlejskiego, porucznika wojsk koronnych, podpisano we Wschowie w maju 1782 roku. Sprzedającego reprezentował brat, Felicjan Wierzchlejski, jako nabywcy stawili się Jerzy Kurnatowski, pułkownik wojsk koronnych oraz jego szwagier, Piotr Żychliński, podkomorzy Jego Królewskiej Mości. Umowa ustalała, że Kurnatowski nabędzie miasto Brudzew wraz z przyległościami (wsie: Cichów, Kolnica, Nowa Wieś, Tarnowa) oraz wieś Ruszków wraz z przyległościami (wsie: Łęka, Police Mostowe), natomiast Żychliński stać się miał właścicielem majątności lejskiej, to jest wsi: Daniszew, Lejsce, Leszcze, Police Kątne, Police Średnie oraz brudzyńskiej czyli wsi: Brudzyń, Chrząblice, Smolina³⁴. Ostateczny kontrakt sprzedaży wymienionych powyżej majątności, podpisano w Brudzewie 5 maja 1783 roku. W ten sposób miasto Brudzew na przeciąg ponad 150 lat trafiło w ręce znanego wielkopolskiego rodu Kurnatowskich³⁵. Jak podaje Teodor Żychliński

Kurnatowscy wcześniej popadłszy w błędy kalwińskie i łącząc się głównie z rodzinami tego samego wyznania, zamknęli się samochcąc w ciasnym kółku prowincjonalnym i nie wypłynęli wskutek tego na szerszą widownię³⁶.

Nie oznaczało to jednak, że nie uczestniczyli oni w ogóle w życiu politycznym, społecznym czy gospodarczym kraju. Podpisy przedstawicieli tego rodu widnieją np. na aktach elekcyjnych królów Polski: Jana Kazimierza, Michała Korybuta Wiśniowieckiego, Augusta II, Stanisława Leszczyńskiego, Stanisława Augusta Poniatowskiego³⁷. Pełnili również urzędy ziemskie oraz służyli w armii koronnej, dochodząc do stopni oficerskich. W XIX stuleciu wielu z Kurnatowskich czynnie angażować się będzie w działania niepodległościowe.

Dziesięć po lat po nabyciu przez Jerzego Kurnatowskiego dóbr brudzewskich, na mocy traktatu rozbiorowego zawartego 23 stycznia 1793 roku w Petersburgu pomiędzy Prusami i Rosją dokonano II rozbioru Polski. W ten sposób Brudzew wszedł w skład inspekcji podatkowej kaliskiej³⁸.

W momencie przejścia pod panowanie pruskie, magistrat Brudzewa składał się z dziesięciu członków. Urząd burmistrza sprawował Marcin Kaszyński, wójta – Stanisław Ko-

³³ Tamże.

³⁴ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej: APP), *Księgi Grodzkie Konińskie* 152, k. 858-859.

³⁵ APP, *Księgi Grodzkie Konińskie* 154, k. 335-340.

³⁶ Tamże, s. 212.

³⁷ Tamże, s. 223-224.

³⁸ A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna ziem województwa łódzkiego*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego” 1928, R. 1, s. 21.

tecki, pisarza miejskiego – Antoni Strzygielski. Ponadto magistrat tworzyli: Piotr Czeni- ni, Mateusz Gezenowski, Michał Gruszkowski, Antoni Jurkiewicz, Jan Karwacki, Jakub Nawrocki, Paweł Sobiecki. Nikt z członków magistratu, wybieranego przez mieszczan, nie znał języka niemieckiego³⁹.

Po trzecim rozbiórce Polski Prusacy, w 1796 roku dokonali nowego podziału admini- stracyjnego zdobytych ziem. Utworzono wówczas między innymi departament kaliski, do którego włączony został Brudzew⁴⁰. Ponad trzynastoletni okres panowania pruskiego w Wielkopolsce zakończył się późną jesienią 1806 roku, po klęsce armii pruskiej. W wy- niku zwycięskiej kampanii Napoleona Bonaparte, na terenie ziem zajętych podczas II i III zboru przez Prusy, utworzono namiastkę państwa polskiego pod nazwą Księstwo Warszawskie. Na wzór francuski, Księstwo podzielono na departamenty, powiaty oraz gminy miejskie i wiejskie⁴¹. Administracja miejska należała do burmistrza mianowanego przez księcia. Burmistrzowie miast departamentowych podlegali prefektom, pozostałych – w tym burmistrz Brudzewa – podprefektom. Burmistrzowi w wypełnianiu jego funkcji pomagali ławnicy, pełniący swe obowiązki bezpłatnie. Organem samorządowym była rada miejska, której członków mianował prefekt z listy kandydatów przedstawionych przez zebranie posiadaczy miejskich. Funkcje rad miejskich były podobne jak rad muni- cypalnych, jednak bardziej ograniczone⁴².

Na mocy dekretu księcia warszawskiego, Fryderyka Augusta z 1809 roku, burmi- strzem Brudzewa mianowany został Benedykt Baczyński⁴³. Rada miejska pochodziła prawie w całości z nominacji prefekta spośród kandydatów przedstawionych przez wła- ściciela nieruchomości. Rada mogła dokonywać rozkładu podatków, radzić nad potrze- bami swojej jednostki oraz składać zażalenia na działalność urzędników. Obowiązki urzędnika stanu cywilnego przekazano miejscowemu proboszczowi⁴⁴. Władze Księstwa traktowały bowiem duchownych jako urzędników państwowych, korzystały z ich pomo- cy przy publikacji przepisów, dostarczania danych statystycznych, itp.

Postanowienia kongresu wiedeńskiego, zwołanego w 1814 roku w celu uregulowania kwestii wynikających z epoki napoleońskiej, położyły kres istnieniu Księstwa Wars- zawskiego, a tym samym polskiemu epizodowi w porozbiorowych dziejach Brudzewa. Mia- sto, jak i cały departament kaliski, miało przejść pod panowanie rosyjskie.

W rezultacie decyzji podjętych w Wiedniu w 1815 roku, Wielkopolska podzielona została na dwie części. Zachodni obszar włączono do państwa pruskiego jako Wielkie Księstwo Poznańskie, a część wschodnia z Kaliszem, Kołem, Koninem, Pyzdrami, Słup- cą, Turkiem i Brudzewem znalazła się w granicach Królestwa Polskiego, złączonego unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim.

Reorganizując podział administracyjny, władze Królestwa podzieliły kraj na osiem województw, którym przywrócono dawne, historyczne nazwy. Ziemia Kaliska utworzy- ła województwo kaliskie, które jak i pozostałe województwa podzielono na obwody,

³⁹ *Opisy miast polskich z lat 1793-1794*, wyd. J. Wąsicki, Poznań 1962, cz. 2, s. 605-608.

⁴⁰ A. Stebelski, *Przeszość administracyjna...*, s. 21.

⁴¹ M. Kallas, *Historia ustroju Polski X-XX wiek*, Warszawa 2001, s. 211.

⁴² *Historia państwa i prawa Polski*, T. 3, s. 104-106.

⁴³ *Dziennik Praw tyżący się nominacji urzędników*, 1809, T. 1, z. 3, s. 262.

⁴⁴ A. Ajnenkiel, B. Leśnodorski, W. Rostocki, *Historia ustroju Polski (1764-1939)*, Warszawa 1974, s. 48. M. Kallas, *Historia ustroju...*, s. 238-239.

powiaty oraz gminy miejskie i wiejskie⁴⁵. W wyniku nowego podziału administracyjnego, wprowadzonego w życie na mocy postanowienia namiestnika Królestwa, Józefa Zajączka z 16 stycznia 1816 roku, Brudzew znalazł się w województwie kaliskim, obwodzie i powiecie konińskim⁴⁶.

Bliższe określenie organizacji władz miejskich w Królestwie nastąpiło dwa lata później, po zniesieniu rad municypalnych i miejskich, na mocy postanowienia namiestnika z 10 marca 1818 roku. Nowe przepisy dotyczące władz miejskich wydał namiestnik Zajączek 30 maja 1818 roku. Termin „zwierzchność miejska” zastąpiono określeniem „urząd municypalny”. W miastach niebędących siedzibami władz wojewódzkich, urząd municypalny złożony był z burmistrza i ławników. Liczba ławników zależała od potrzeb miasta i nie mogła przekraczać czterech. Mianowała ich Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji na wniosek Komisji Wojewódzkiej z obywateli miejscowych, posiadających własność nieruchomą. Radnym i ławnikom powierzane były także funkcje kasjerów i sekretarzy miejskich⁴⁷.

W momencie powołania do życia urzędu municypalnego, władzę w Brudzewie sprawował burmistrz Jan Ruciński wraz z dwoma ławnikami – Wojciechem Derlińskim i Janem Grüningiem i pięcioma radnymi – Józefem Ciemniewskim, Mateuszem Karwackim, Michałem Kroszczyńskim, Józefem Łaszczyńskim, Józefem Minkowskim. Na mocy postanowienia namiestnika Królestwa z 10 marca 1818 roku, rada miejska w przedstawionym powyżej składzie (z wyjątkiem burmistrza) została zniesiona⁴⁸.

Urzędnicy municypalni zobowiązani byli do skrupulatnego wypełniania swych obowiązków administracyjnych, szczególnie pilnego wykonywania wszelkich zarządzeń Komisji Województwa Kaliskiego, komisarza obwodu i naczelnika powiatu. Będąc reprezentantami miejscowego społeczeństwa, skupiali równocześnie w swych rękach sprawy samorządu lokalnego. Przy omawianiu i podejmowaniu decyzji dotyczących wszystkich ważniejszych spraw, jak dochody miejskie i ich wydatkowanie, podział ciężarów spadających na barki mieszkańców, rozwój i modernizację miasta, problemy opieki społecznej i oświaty, burmistrz zobowiązany był uzyskać akceptację ławników. W przeciwnym wypadku mieli oni prawo odwoływania się do władz zwierzchnich, które mogły znieść lub anulować samodzielną decyzję burmistrza, a nawet pozbawić go sprawowania urzędu, burmistrz, kasjer i sekretarz pobierali wynagrodzenie, ławnicy też mogli być płatni, o ile wystarczało na to funduszy miejskich. Wysokość kapitału przeznaczonego na utrzymanie urzędników miejskich ustanowiono na minimum 600 złotych rocznie. Tworzył się on ze składek mieszkańców. Było to warunkiem utrzymania praw miejskich. Jeśli miasto nie dysponowało stałym dochodem w tej wysokości, Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji mogła wystąpić do namiestnika z wnioskiem o uchYLENIE praw miejskich i ustanowienie wójta, bez naruszania stosunków istniejących dotąd między właścicielem a mieszkańcami⁴⁹.

⁴⁵ W. Rostocki, *Historia ustroju...*, s. 58; M. Kallas, *Historia ustroju...*, s. 238-239.

⁴⁶ M. Bandurka, *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kolskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, „Rocznik Kaliski” 1976, T. 9, s. 192.

⁴⁷ Tamże, s. 361.

⁴⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Akta Komisji Województwa Kaliskiego w przedmiocie opisu Miasta Brudzewa, sygn. 185, k. 3.

⁴⁹ A. Ajnenkiel, B. Leśnodorski, W. Rostocki, *Historia ustroju...*, s. 58; B. Szczepański, B. Grzelka, *W okresie zaborów i walk o niepodległość*, [w:], *Dzieje Turku*, red. E. Makowski, C. Łuczak, Turek 2002, s. 82; *Historia państwa i prawa Polski*, T. 3, s. 361; M. Kallas *Historia ustroju...*, s. 238-241.

Postanowienia te okazały się szczególnie groźne dla Brudzewa, który miał wówczas duży problem z zapewnieniem pensji dla burmistrza. Od 1806 roku był on praktycznie utrzymywany z funduszków przekazywanych na ten cel przez Wiktorię Kurnatowską, wdowę po Jerzym, właścicielu miasta, której najwidoczniej zależało na tym, aby Brudzew nie utracił praw miejskich⁵⁰. 27 sierpnia 1818 roku podczas spotkania z burmistrzem, Janem Rucińskim i mieszczanami, komisarz wojewódzki obwodu konińskiego odczytał postanowienie namiestnika Królestwa Polskiego mówiące, że jeżeli mieszczanie nie złożą składki w wysokości 600 złotych na pensje dla burmistrza, Brudzew zostanie pozbawiony praw miejskich i przekształcony będzie w gminę wiejską. Brudzewianie najwyraźniej nie chcieli dopuścić do takiej sytuacji i zadeklarowali gotowość złożenia odpowiedniej sumy na ową pensję. Także Wiktoria Kurnatowska zadeklarowała, że corocznie będzie dopłacała 25 złotych do pensji burmistrza, potwierdzając tym samym, że zależy jej na utrzymaniu miejskości Brudzewa⁵¹. Pochodzenie niewielkiego, ale jednak miasta, na pewno w jakiś sposób podnosiło prestiż rodziny.

Po stłumieniu powstania listopadowego władze carskie wprowadziły represje w stosunku do jego uczestników i przystąpiły do systematycznej likwidacji odrębności Królestwa Polskiego. Jedną z jej form była gruntowna reorganizacja administracji. 7 marca 1837 roku car wydał ukaz, na mocy którego zlikwidowano dotychczasowe województwa i na wzór rosyjski przekształcono je w osiem guberni. Odtąd Brudzew pod względem administracyjnym wchodził w skład guberni kaliskiej. Pięć lat później, nowy ukaz carski zamienił obwody na powiaty, na czele których, też wzorem rosyjskim, stanął naczelnik powiatu. Miasto znalazło się wówczas w powiecie i okręgu konińskim. Równocześnie urzędy municypalne zastąpione zostały magistratami. Nie doszło wówczas do zmian w ich organizacjach i kompetencjach. Magistraty zostały całkowicie pozbawione cech samorządowych. Zebrania ogółu mieszkańców i głosowania zostały zakazane. Wyboru kandydatów na radnych i ławników dokonywały same magistraty, w porozumieniu ze znaczniejszymi obywatelami miejscowymi posiadającymi nieruchomości, kupcami i fabrykantami⁵². Odtąd na czele magistratu Brudzewa stał burmistrz mianowany przez gubernatora kaliskiego, bezpośrednio podporządkowany naczelnikowi powiatu.

1 stycznia 1845 roku wszedł w życie kolejny ukaz carski, który z kolei zmniejszył liczbę guberni do pięciu. Na jego mocy dotychczasową gubernię kaliską, a wraz z nią i Brudzew, włączono do guberni warszawskiej. Od tego więc dnia miasto należało do guberni warszawskiej, powiatu i okręgu konińskiego⁵³.

Do kolejnej reorganizacji administracji doszło w roku 1867. W celu zapewnienia ściślejszego nadzoru oraz szybkiej rusyfikacji polskiego społeczeństwa, na mocy ukazu carskiego z 31 grudnia 1866 roku, dokonano ponownych zmian w podziale administracyjnym Królestwa, zwiększając liczbę guberni z pięciu do dziesięciu. Ponownie na mapie pojawiła się gubernia kaliska, którą tworzyć miało osiem powiatów: kaliski, kolski, koniński, łączycki, sieradzki, słupecki, turecki, wieluński. Zarząd powiatów należał do naczelników powiatów i urzędników powiatowych. Dla miejscowego nadzoru nad po-

⁵⁰ AGAD, Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji dotyczące się Miasta Brudzewa w województwie kaliskim, sygn. 558, k. 113.

⁵¹ Tamże, k. 34-35.

⁵² *Historia państwa i prawa Polski...*, T. 3, s. 363-364.

⁵³ M. Bandurka, *Rozwój administracyjno-terytorialny...*, s. 195.

rządkiem, dla zapewnienia bezpieczeństwa publicznego, utworzono w każdym powiecie straż ziemską⁵⁴.

W wyniku nowego podziału administracyjnego Brudzew znalazł się w granicach nowoutworzonego powiatu kolskiego. Powiat ten liczący 60,19 km² powierzchni, utworzono z siedmiu gmin wchodzących dotąd w skład powiatu konińskiego, pięciu gmin powiatu łączyckiego i dwóch należących do powiatu włocławskiego⁵⁵.

W Królestwie Polskim po 1863 roku samorząd miejski już nie istniał, chociaż ustawy o urządzaniu magistratów i organizacji rad miejskich z 1861 roku nigdy nie zostały uchylone. Ukaz carski z 23 lipca oraz postanowienie Rady Administracyjnej z 30 lipca 1863 roku przelały jedynie częściowo kompetencje rad miejskich na magistraty. Na podstawie wcześniejszych i nieuchylonych przepisów były one organem kierującym administracją miast. W większych miastach magistrat składał się z prezydenta i ławników, a w mniejszych (także w Brudzewie) z burmistrza i ławników, mianowanych przez naczelników powiatów. Według nadal obowiązujących przepisów z 1818 roku, mianowani na te stanowiska mogli być tylko właściciele nieruchomości w mieście. Nominacji dokonywano bez zasięgania opinii i bez listy kandydatów, powołując na te stanowiska również osoby niezamieszkałe na stałe w mieście. Miastem zarządzał organ administracji rządowej, obok którego nie było żadnego, czy to kontrolującego, czy też opiniotwórczego organu wybieranego przez ludność. Utworzonym w taki sposób organom powierzono bieżące czynności administracyjne. Niemal wszystkie uchwały zarządu miejskiego wymagały zatwierdzenia ze strony rządowych władz nadzorczych. W przypadku miast takich jak Brudzew, był to naczelnik powiatu. Zarządom miejskim pozostało jedynie: zarządzanie miejskimi opłatami i powinnościami w naturze, zarządzanie majątkiem miasta, urządzanie i utrzymywanie ulic, oświetlenia i kanalizacji, nadzór nad prawidłowym prowadzeniem handlu. Ponadto zarząd miejski nadzorował urzędy kupieckie i rzemieślnicze, dozory kościelne, dozór bóżnicy żydowskiej, cmentarze, służbę porządkową, współdziałał w zarządzaniu instytucjami wzajemnego ubezpieczenia budowli od pożarów, a także wolno mu było udzielać subwencji szkołom i zakładom dobroczynnym. Wykonywał też zalecenia władz cywilnych i wojskowych na podstawie rozproszonych po różnych ustawach i rozporządzeniach przepisów⁵⁶.

Ponad czterystuletni okres miejskości Brudzewa dobiegł kresu w 1870 roku. Na mocy ukazu carskiego z 1 czerwca 1869 roku, w Królestwie Polskim odebrano prawa miejskie ogółem 338 miasteczkom, co stanowiło 75% stanu liczbowego wszystkich miast z 1863 roku. Ich liczba spadła z 452 do 114, a mieszczan z 1,4 miliona do 900 tysięcy. Prawa miejskie odbierano miastom liczącym mniej niż 3 tysiące mieszkańców, w których co najmniej połowę stanowili rolnicy. Miasta te wykazywały się bardzo małą dochodowością. Mocą powyższego ukazu carskiego Brudzew przekształcony został w osadę, w której wprowadzono zarząd gminny.

W 1870 roku gminę Brudzew (bez osady Brudzew) zamieszkiwało 4166 osób. W jej skład wchodziło 31 miejscowości: Bierzmo, Bogdałów wieś, Bratuszyn, Brudzew folwark, Brudzyń folwark, Cichów, Chrząblice, Daniszew, Dobrów, Dzierżazna, Galew, Głowy wieś, Goleszczyzna, Janów, Józefów, Józefów posesiadki, Kalinowa wieś, Kolnica, Kolnica wieś, Krwony wieś, Kwiatków wieś, Marulew wieś, Nowa Wieś, Olimpia wieś,

⁵⁴ Tamże, s. 197; A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna...*, s. 34, 39.

⁵⁵ A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna...*, s. 39.

⁵⁶ *Historia państwa i prawa Polski*, Warszawa 1982, T. 4, s. 90-91.

Praksedów, Smolina folwark, Sowia Góra przysiółek, Tarnowa, Wiktorów, Wincentów, Wola Rozostowa folwark⁵⁷.

Podczas I wojny światowej, po zajęciu Warszawy w 1915 roku, Niemcy uzależnili od dowództwa armii na wschodzie okupowaną przez siebie część Królestwa Polskiego, tworząc Generalne Gubernatorstwo Warszawskie. W zakresie administracji wojskowej podlegało mu jedenaście gubernatorstw wojskowych, w tym gubernatorstwo wrocławskie, w którego granicach administracyjnych znalazł się powiat kolski. Pod względem administracji cywilnej okupowane tereny podzielono na obwody z szefami na czele. Podział ten pokrywał się z dawnym podziałem na powiaty, wskutek czego Brudzew wszedł w skład obwodu kolskiego⁵⁸.

W momencie odzyskiwania przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 roku, ziemie byłego Królestwa Polskiego nie posiadały lokalnej administracji polskiej. Pierwsze tymczasowe urzędy o polskim charakterze zaczęły powstawać przede wszystkim z inicjatywy mieszkańców. Już w nocy z 10 na 11 listopada 1918 roku ukonstytuował się Tymczasowy Zarząd Powiatu Kolskiego. W dowód społecznego uznania za swoje zasługi w latach I wojny światowej pierwszym starostą powiatu wybrany został właściciel brudzewskiego majątku, Waław Kurnatowski⁵⁹.

Decydujące znaczenie dla funkcjonowania samorządu terytorialnego miała dopiero ustawa „scaleniowa” z 23 marca 1933 roku, wprowadzająca w zasadzie jednolity ustrój samorządowy w Polsce. Według niej gmina mogła być jednolita lub zbiorowa. Decydowały o tym – zasięg wspólnych interesów oraz zdolność wykonywania zadań ciężących na gminach. Ubóstwo wsi powodowało, że ze względu na to drugie kryterium przeważały gminy zbiorowe, złożone z gromad obejmujących pojedyncze wsie i osady, które miały podwójny charakter, jako podmiot praw majątkowych, jako jednostka składowa gminy wiejskiej, spełniająca pewne funkcje pomocnicze. Po wprowadzeniu ustawy „scaleniowej”, gmina Brudzew dzieliła się na 20 gromad, w skład których wchodziło 56 wsi i 9 majątków prywatnych: Brudzew, Bogdałów, Bogdałów kolonia, Bratuszyn, Bierzmo – Nowa Wieś, Cichów, Chrząblice, Dobrów, Galew – Huta – Józefów, Głowy, Izabelin, Janów, Kalinowa, Kolnica, Krwony, Kwiatków, Marulew, Olimpia, Tarnowa, Wincentów-kolonia⁶⁰.

Organami uchwałodawczymi były rady gminne i gromadzkie, organami wykonawczymi – zarząd gminy z wójtem na czele oraz sołtysi w gromadach. Od 1934 r. rada gminna w Brudzewie obradowała według zasad i regulaminu opracowanego na jednym ze swoich posiedzeń, odbytym w kwietniu tego roku. Uchwalono wówczas, że posiedzenia w wyznaczonym przez siebie terminie, zwoływał będzie wójt, przynajmniej raz na kwartał lub na żądanie 1/3 radnych oraz na żądanie Wydziału Powiatowego. Miał on też przewodniczyć posiedzeniom, a w jego zastępstwie czynić to mieli podwójci. Protokół z obrad sporządzał sekretarz lub jego zastępca. W posiedzeniu udział brali: wójt, podwójci, ławnicy, radni oraz sekretarz z głosem doradczym. Obrady z reguły były jawne, a o ewentualnej tajności decydowała rada na wniosek wójta, większością 2/3 obecnych członków lub 1/4 części członków rady na tajnym posiedzeniu. Przewodniczący rady gminnej otwierał i zamykał posiedzenia rady, udzielał głosu członkom rady, kierował

⁵⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie (dalej: APPO/K), Zarząd Gminy Brudzew (dalej: ZGB), sygn. 3, k. 28-33.

⁵⁸ A. Stebelski, *Przeszłość administracyjna*, s. 40.

⁵⁹ J. Mujta, *11 listopada 1918 roku w Kole*, „Ziemia Kolska, magazyn społeczno-kulturalny”, 1989, z. 3, s. 7.

⁶⁰ APPO/K, ZGB, sygn. 29, k. 73.

przebiegiem obrad i przeprowadzał głosowania. Uchwały miano zasadniczo podejmować większością głosów obecnych członków rady, o ile nie wymagały one kwalifikowanej większości. Na przeciąg kadencji rada miała wybierać komisje stałe: rewizyjną, sanitarną, drogową, opieki społecznej i przeciwpożarową. Zarząd Gminy tworzyli: wójt, sekretarz, zastępca sekretarza, pomocnik sekretarza oraz protokolant biurowy⁶¹.

Od sekretarza wymagano wykształcenia w zakresie co najmniej gimnazjum lub szkoły zawodowej stopnia gimnazjalnego, ewentualnie sześciu klas szkoły średniej ogólnokształcącej (sprzed reformy szkolnictwa z 1932 r.), pięcioletniej praktyki biurowej, w tym co najmniej trzyletniej praktyki referendarza w zarządzie gminnym, miejskim, wydziale powiatowym lub urzędzie władz administracji ogólnej. Zastępca sekretarza, w kwestii wykształcenia musiał posiadać kwalifikacje takie same jak sekretarz, a ponadto musiał odbyć trzyletnią praktykę w zarządzie gminnym, miejskim, wydziale powiatowym lub urzędzie władz administracji ogólnej. Dla pomocnika sekretarza przewidziano wykształcenie takie, jak dla sekretarza oraz praktykę taką, jak dla zastępcy sekretarza. Wreszcie od protokolanta biurowego wymagano wykształcenia identycznego jak dla sekretarza⁶².

W styczniu 1939 roku gromady położone na terenie gminy Brudzew, podzielone zostały na trzy grupy :

- Grupa I (mała) – Bierzmo – Nowa Wieś, Bogdałów-kolonia, Bogdałów wieś, Bratuszyn, Chrząblice, Głowy, Kolnica, Marulew, Olimpia;
- Grupa II (średnia) – Cichów, Izabelin, Kalinowa, Kwiatków, Tarnowa, Wincentów;
- Grupa III (duża) – Brudzew, Dobrów, Galew – Huta – Józefów, Krwony⁶³.

W listopadzie 1918 roku wójtem gminy Brudzew był Wiktor Karwacki, pełniący urząd jeszcze od 1916 roku⁶⁴. Nowe nazwisko wójta pojawia się na dokumencie pochodzącym z 9 maja 1919 roku, a podpisany został przez Józefa Podębskiego⁶⁵. W następnych latach urząd wójta sprawowali kolejno: Stefan Karbowy (1919 rok), ponownie Józef Podębski (1919-1927), Józef Budynek (1927-1931), Bronisław Karwacki (1931-1934), Kazimierz Kubiak (1934-1939)⁶⁶.

Fot.1 Budynek Urzędu Gminy w Brudzewie, fotografia z 1943 roku

Źródło: zbiory Muzeum Miasta Turku

⁶¹ Tamże, sygn. 46, k. 2-4, 7-8.

⁶² Tamże, k. 121.

⁶³ Tamże, sygn. 29, k. 73.

⁶⁴ Tamże, sygn. 236, k. 33; sygn. 54, k. 8.

⁶⁵ Tamże, sygn. 236, k. 45.

⁶⁶ Tamże, sygn. 236, k. 51; sygn. 54, k. 9; sygn. 32, k. 6; sygn. 34, k. 9; sygn. 36, k. 2.

W samym Brudzewie, który po odzyskaniu niepodległości przez Polskę, nadal pozostawał osadą, organem uchwałodawczym była rada osadzka (gromadzka), a organem wykonawczym sołtys⁶⁷. Po raz pierwszy nazwisko sołtysa, którym był Michał Giszka, pojawia się w dokumentach w maju 1919 roku. Jego następcą został w 1922 lub 1923 roku, Walenty Karwacki. Trzecim, a zarazem ostatnim sołtysem Brudzewa w okresie międzywojennym był wybrany w 1925 roku, Józef Karwacki, który pozostawał na urzędzie aż do wybuchu wojny we wrześniu 1939 roku⁶⁸.

Na podstawie tymczasowej ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 roku o organizacji władz administracyjnych drugiej instancji, utworzone zostało województwo łódzkie, w skład którego wszedł powiat kolski wraz z Brudzewem. 4 października 1919 roku ustawa ta została zatwierdzona przez sejm i przystąpiono do jej realizacji⁶⁹. Tak więc przez okres prawie dwudziestu następnych lat Brudzew, jak i pozostała część wschodniej Wielkopolski, nadal miały pozostać odcięte od pozostałej części regionu. Stan taki utrzymał się do chwili przeprowadzenia reformy administracyjnej w latach 1937-1938. Na podstawie wydanej w 1937 roku ustawy, która weszła w życie 1 kwietnia 1938 roku, cztery powiaty: kaliski, kolski, koniński, turecki, należące dotąd do województwa łódzkiego, włączono do województwa poznańskiego. Ponadto gmina Brudzew wyłączona została z powiatu kolskiego i weszła w skład powiatu tureckiego⁷⁰.

Przylączenie Brudzewa do województwa poznańskiego było korzystne dla osady. Zmiana administracyjna łącząca miejscowość z bogatym Poznaniem mogła wpłynąć dodatnio na rozwój zarówno jej, jak i gminy. Akt ten miał również znaczenie polityczne, bowiem przekreślone zostały dawne granice zaborcze i zlikwidowały sztuczny podział historycznej Wielkopolski.

Podczas wojny obronnej we wrześniu, jak i w październiku 1939 roku, władzę administracyjną na opanowanych terenach polskich sprawowało wojsko niemieckie. Część powiatów wschodniej części województwa poznańskiego, w tym powiat turecki, w pierwszych dniach okupacji znalazło się pod zarządem niemieckiej 8. Armii. W okresie od 25 września do 14 października 1939 roku funkcje administracyjne były wypełniane przez dowództwa grup wojskowych, oznaczone nazwiskami ich dowódców. W przypadku powiatu tureckiego była to grupa generała Kurta Gienantha, kwaterująca w Kaliszu. 14 października okręg wojskowy, któremu podlegał powiat, został przejęty przez 208. Dywizję Piechoty z kwaterą sztabu w Sobótce pod Ostrowem Wielkopolskim. Jej rządy trwały aż do chwili zniesienia zarządu wojskowego⁷¹.

Już we wrześniu zaczęto powoływać niemieckie władze lokalne. Od połowy tego miesiąca ich organizatorem w powiecie tureckim był landrat Waldemar Kalkhoff, skierowany tutaj przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Rzeszy. Jego następcami byli kolejno – Otto Hirschfeld (od 4 do 21 listopada) i Fritz Klemm (od 26 listopada 1939 roku do końca okupacji niemieckiej). W gminie Brudzew stanowisko wójta objął Hoffmann,

⁶⁷ *Historia państwa i prawa Polski*, T. 5, s. 207.

⁶⁸ APPO/K, Akta Urzędu Gminy Brudzew (1864-1939), sygn. 50, k. 86; APPO/K, ZGB, sygn. 51, k. 2.

⁶⁹ B. Wachowska, *Pierwsze dwadzieścia lat województwa łódzkiego 1919-1939*, [w:] *Województwo łódzkie 1919-1969, Studia i materiały*, Łódź 1971, s. 7.

⁷⁰ Tamże, s. 7-8.

⁷¹ K. Strykowski, *W okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Dzieje Turku*, red. E. Makowski i C. Łuczak, Poznań 2002, s. 235.

a obowiązki sołtysa osady wykonywał Schmidt⁷². Do głównych zadań samorządu gminnego należało zabezpieczenie aprowizacji miast i gmin wiejskich, regulowanie zaległości i opłat podatkowych, wyznaczanie i ściąganie kontyngentów, kontrola cen, zabezpieczanie i ochrona majątku gminnego, naprawa i utrzymywanie dróg, sporządzanie statystyk ewidencji ludności. Na gminach ciążył obowiązek szybkiego i sprawnego informowania ludności o zarządzeniach władz zwierzchnich.

Na podstawie dekretu Adolfa Hitlera z 8 października 1939 roku, na okupowanych przez Niemcy terenach polskich, utworzone zostały nowe jednostki administracyjne. Bezpośrednio do Rzeszy włączono dwa okręgi: Okręg Gdańsk – Prusy Zachodnie i Okręg Rzeszy – Poznań oraz dwie rejencje – inowrocławską i ciechanowską. W styczniu 1940 roku dotychczasowy Okręg Rzeszy – Poznań, przemianowano na Okręg Kraj Warty. Z pozostałego obszaru Polski centralnej utworzone zostało Generalne Gubernatorstwo, będące terytorium całkowicie podporządkowanym Trzeciej Rzeszy, zarządzanym przez generalnego gubernatora, Hansa Franka. Swoim zasięgiem Okręg Rzeszy – Poznań obejmował cały obszar przedwojennego województwa poznańskiego i południowe rejony województwa pomorskiego, część województwa łódzkiego oraz powiat gostyński, należący wcześniej do województwa warszawskiego. Cały Kraj Warty 1 stycznia 1940 roku zajmował obszar 43,943 km² i dzielił się na trzy rejencje: poznańską, inowrocławską, kaliską (od 7 lutego z siedzibą w Łodzi), którą w kwietniu 1940 roku przemianowano na rejencję łódzką. Powiat turecki wraz z gminą Brudzew aż do końca okupacji niemieckiej, pod względem administracyjnym znajdował się w granicach rejencji łódzkiej⁷³.

Na podstawie ogłoszonego 23 września 1939 roku rozporządzenia namiestnika Kraju Warty Arthura Greisera, w kwestii zastąpienia nazw polskich niemieckimi, już pod koniec tego roku wszystkie siedziby gmin w powiecie, z wyjątkiem Turku, otrzymały nowe, niemieckobrzmiące nazwy. Oficjalnie zmieniono je na mocy rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych Rzeszy z 21 maja 1941 roku. Od tej pory w miejsce nazwy Brudzew, pojawiła się nazwa Mikedorf⁷⁴.

Wprowadzony przez hitlerowskie władze okupacyjne podział administracyjny uchylony został na podstawie dekretu wydanego przez Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego 21 sierpnia 1944 roku o trybie powoływania władz administracji ogólnej I i II instancji. Jednocześnie przywrócony został stan terytorialny sprzed wybuchu wojny. Administracyjnie Brudzew znalazł się więc ponownie w granicach powiatu tureckiego, wchodzącego w skład województwa poznańskiego. Organizację i zakres działania samorządu terytorialnego regulował dekret PKWN z 23 listopada 1944 roku⁷⁵.

Pierwszym powojennym wójtem gminy Brudzew został Bronisław Karwacki, który pełnił ten urząd do 31 stycznia 1947 roku⁷⁶. Po nim urząd ten piastowali – Kazimierz Szafoni (1947-1948) i Feliks Granos (1948-1950)⁷⁷. Obok wójta, Bronisława Karwackiego, w skład zarządu wchodził: podwójci – Kazimierz Szafoni, członkowie – Czesław Antosik, Antoni Kaszyński, Ignacy Zagozda. Obowiązki sekretarza gminy pełnił Jan Basiński, a jego zastęp-

⁷² Tamże, s. 236; P. Maluśkiewicz, *Województwo konińskie*, Warszawa-Poznań 1983, s. 125-126.

⁷³ C. Łuczak, *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939-1945)*, Poznań 1996, s. 7-8.

⁷⁴ K. Strykowski, *W okresie okupacji...*, s. 239.

⁷⁵ Ustawa z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz. U. R. P. Nr 14, poz. 74, art. 2).

⁷⁶ A. Dobieszewski, Z. Hammerling, *Ruch Ludowy w Wielkopolsce 1945-1949*, Warszawa 1971, s. 24, 247; APPO/K, ZGB (1945-1950).

⁷⁷ APPO/K, ZGB (1945-1950).

cą był Kazimierz Pierczyński. Skład osobowy, pierwszej po zakończeniu wojny, Gminnej Rady Narodowej w Brudzewie, wybranej w marcu 1945 roku, przedstawiał się następująco: Czesław Antosik, Stanisław Bilkowski, Józef Bogdański, Stanisław Dobroszewski, Antoni Dominiak, Józef Fengler, Jan Głabowski, Feliks Granos, Józef Janik, Antoni Kaszyński, Jan Kozłowicz, Zygmunt Krawiec, Zygmunt Królasik, Mieczysław Kuśmirek, Roman Piechocki, Antoni Pszczoła, Ryszard Rożnowski, Józef Synenko, Ignacy Zagozda, Waclaw Zajac. Trzynastu radnych było członkami Polskiej Partii Robotniczej, czterech Stronnictwa Ludowego i trzech bezpartyjnych⁷⁸. Administracyjnie gminę tworzyły 24 gromady: Bierzmo, Bogdałów-kolonia, Bogdałów-wieś, Brudzyń, Brudzew, Chrząblice, Cichów, Dąbrowa, Galew – Huta – Józefów, Głowy, Izabelin, Janiszew, Kalinowa, Kolnica, Koźmin-wieś, Koźmin A część II-kolonia, Kozubów, Krwony, Kuźnica Janiszewska, Kwiatków, Marulew, Olimpia, Tarnowa, Wincentów-kolonia⁷⁹. W porównaniu z okresem międzywojennym nowymi gromadami, które znalazły się w granicach administracyjnych gminy brudzewskiej były gromady: Dąbrowa, Janiszew, Kozubów, Koźmin, Kuźnica Janiszewska. Poza obszarem gminy znalazły się natomiast gromady: Dobrów, Janów, Praksedów.

Powstanie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej na zjeździe zjednoczeniowym Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej w grudniu 1948 roku, umożliwiło komunistom przeprowadzenie kolejnej reformy administracji terenowej. Weszła ona w życie po uchwaleniu przez Sejm ustawy 20 marca 1950 roku o terenowych organach jednolitej władzy państwowej. Głównym celem tej reformy była chęć przyspieszenia budowy socjalizmu w Polsce. Wraz z wejściem w życie ustawy, która przyjmowała zasadę jednolitości organizacji aparatu państwowego, nastąpiło zniesienie związków samorządu terytorialnego. Jednocześnie zniesiono stanowiska wojewodów, starostów i wójtów. Terenowymi organami jednolitej władzy państwowej w gminach, miastach i dzielnicach większych miast, w powiatach i województwach stały się rady narodowe, wybierane przez ogół społeczeństwa. Organem wykonawczym i urządzającym rady stało się jej prezydium. Rada wybierała przewodniczącego prezydium, jego zastępców, sekretarza i członków. W Brudzewie funkcję przewodniczącego Prezydium Gminnej Rady Narodowej pełnili: Feliks Granos (1950-1951), Henryk Głabowski (1951 rok), Stanisław Dobroszewski (1952-1953), Józef Ordon (1953-1954)⁸⁰. W 1954 roku w miejsce dotychczasowych gminnych rad narodowych zostały powołane do życia gromadzkie rady narodowe⁸¹. Pierwsze, przeprowadzone w oparciu o ustawę o terenowych organach jednolitej władzy państwowej, wybory powszechne do rad narodowych odbyły się 4 grudnia 1954 roku⁸². W rezultacie tych działań utworzone zostały odrębne Gromadzkie Rady Narodowe w Galewie, Koźminie i Krwonach⁸³. Gromadzka Rada Narodowa w Brudzewie obejmowała więc w tym momencie swoim zasięgiem jedynie siedem miejscowości: Brudzew, Brudzyń, Cichów, Kolnica, Marulew, Olimpia, Tarnowa.

⁷⁸ APPO/K, Akta Gminy Brudzew (1945-1953). Księga uchwał GRN w Brudzewie (1945-1946), sygn. 331, k. 2; A. Dobieszewski, Z. Hammerling, *Ruch Ludowy...*, s. 24, 247.

⁷⁹ APPO/K, ZGB (1945-1950). Dział Ogólno-Organizacyjny. Wykazy członków organów gminy i wykazy gromad, sygn. 7, k. 14.

⁸⁰ APPO/K, ZGB (1945-1950), Prezydium Gminnej Rady Narodowej w Brudzewie (1950-1954) (dalej: PGRNB).

⁸¹ M. Kallas, *Historia ustroju...*, s. 481.

⁸² Tamże.

⁸³ APPO/K, PGRNB (1954-1972), Protokoły Sesji GRN, 1958, sygn. 3, k. 85-86.

Po kilku miesiącach system rad gromadzkich, podobnie jak zasadnicza linia polityki państwa, zaczął się jednak załamywać. 25 stycznia 1958 roku Sejm uchwalił nową ustawę „O radach narodowych”, która zastąpiła ustawę z 20 marca 1950 roku. Nie naruszając systemu rad narodowych, rozszerzyła ona ich uprawnienia i zapewniła im pewną samodzielność. 28 września 1958 roku, w związku z likwidacją Gromadzkiej Rady Narodowej w Krwonach, Rada Narodowa w Brudzewie podjęła uchwałę o ponownym przyłączeniu Krwon i kolonii Bogdałów w granice swojej gromady⁸⁴. Rok później, 1 stycznia 1960 roku, likwidacji uległa Rada w Galewie, a wchodzące w jej skład miejscowości także powróciły do Brudzewa⁸⁵. Z kolei z początkiem roku 1972, w wyniku likwidacji Gromadzkiej Rady Narodowej w Koźminie, do Rady brudzewskiej przyłączono wsie: Dąbrowa, Głowy, Janiszew, Koźmin, Kozubów, Kuźnica Janiszewska, Kwiatków⁸⁶. W latach 1954-1972 pracami prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Brudzewie, jako jej przewodniczący, kierowali: Alfred Kasprzak (1954-1959), Henryk Olczykowski (1959-1968), Kazimierz Ordon (1969-1972)⁸⁷.

Wyraźne zahamowanie rozwoju gospodarczego kraju oraz kryzys polityczny u schyłku lat sześćdziesiątych, miały poprawić zmiany personalne na najwyższych stanowiskach partyjnych i rządowych oraz kolejna już reforma administracji. W miejsce 24313 istniejących w 1972 roku gromad, miano utworzyć około 2400 gmin, określanych jako mikroregion społeczno-gospodarczy, o średniej powierzchni około 130 km² i liczących około 6800 mieszkańców⁸⁸.

Ustawa z 29 listopada 1972 roku określiła gminną radę narodową jako organ władzy państwowej oraz samorządu społecznego bez sprecyzowania jej zadań. Z kolei na mocy ustawy z 22 listopada 1973 roku „O zmianie ustawy o radach narodowych”, rady narodowe wszystkich szczebli stały się organami władzy państwowej i samorządu społecznego⁸⁹. W gminie Brudzew stanowisko naczelnika piastowali: Jan Bartłomiejczak (1973-1975) i Roch Kiciński (1975-1990)⁹⁰. Swoim zasięgiem gmina obejmowała następujące miejscowości: Brudzew, Bierzmo, Bogdałów, Bogdałów-kolonia, Bratuszyn, Brudzyń, Chrząblice, Cichów, Dąbrowa, Głowy, Izabelin, Janiszew, Janów, Kolnica, Kozubów, Koźmin, Krwony, Kuźnica Janiszewska, Kwiatków, Marulew, Nowa Wieś, Olimpia, Tarnowa, Wincentów⁹¹.

Do 1950 roku, podobnie jak w okresie II Rzeczypospolitej, we wsiach i osadach organem pomocniczym zarządu gminnego (gminy) oraz organem wykonawczym zebrania wiejskiego był sołtys. W latach 1954-1972 pełnił on natomiast funkcję pośrednika między mieszkańcami wsi a gromadzką radą narodową, a od 1973 roku między mieszkańcami a gminną radą narodową oraz naczelnikiem gminy⁹². Zgodnie z ustawą o radach narodowych z 1983 roku, sołtys był organem samorządowym na wsi. W okresie Polski Ludowej liczba sołectw

⁸⁴ Tamże, Protokoły sesji GRN, 1958, sygn. 3, k. 85-86.

⁸⁵ Tamże. Protokoły sesji GRN, sygn. 5, k. 27.

⁸⁶ Tamże, Protokoły z sesji GRN, sygn. 17, k. 155.

⁸⁷ Tamże.

⁸⁸ M. Kallas, *Historia ustroju...*, 483-484.

⁸⁹ Tamże.

⁹⁰ APPO/K, Urząd Gminy w Brudzewie (1973-1990).

⁹¹ Tamże.

⁹² M. Kallas, A. Lityński, *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa 2000.

wchodzących w skład gminy brudzewskiej wahała się od 14 do 22. Wpływ na taką sytuację miały przede wszystkim zmiany terytorium gminy, jak np. stworzenie odrębnych Gromadzkich Rad Narodowych w Galewie, Koźminie i Krwonach. Liczba sołectw nie pokrywała się z liczbą miejscowości położonych na terenie gminy, bowiem w ośmiu przypadkach jedno sołectwo tworzyły dwie lub trzy miejscowości. Były to: Bogdałów (Bogdałów-wieś, Bogdałów-kolonia), Chrząblice (Chrząblice, Smolina), Dąbrowa (Dąbrowa, Kuźnica Koźmińska), Kozubów (Kozubów, Podłużyce), Kuźnica Janiszewska (Kuźnica Janiszewska, Sacały), Marulew (Marulew, Brudzyń, Kolnica), Olimpia (Olimpia, Bierzmo)⁹³.

Fot. 2 Urząd Gminy Brudzew oddany do użytku w 1982 roku, widok współczesny
Źródło: Urząd Gminy Brudzew

W celu wzmocnienia kontroli nad aparatem terenowym, kierownictwo PZPR przeprowadziło reorganizację administracji i nowy podział terytorialny Polski. Zlikwidowano powiaty, a w miejsce dotychczasowych siedemnastu województw i pięciu miast wyłączonych, utworzono 49 nowych województw, w tym województwo konińskie, w którego granicach administracyjnych znalazł się Brudzew. Ten dwustopniowy podział administracji wszedł w życie 1 czerwca 1975 roku. Spowodował on dezintegrację dawnych regionów historycznych kraju, naruszając wiele tradycyjnych granic.

Jednym z najistotniejszych zadań powołanego po częściowo wolnych wyborach parlamentarnych z czerwca 1989 roku, rządu premiera Tadeusza Mazowieckiego, było przywrócenie samorządu terytorialnego. 8 marca 1990 roku parlament uchwalił ustawę o samorządzie gminnym oraz ordynację wyborczą do rad gmin, której głównym celem miała być stopniowa odbudowa samorządności terytorialnej. Przywrócony został także urząd wójta gminy.

Przeprowadzone 27 maja 1990 roku wybory samorządowe przyniosły w Brudzewie ogromny sukces Komitetowi Obywatelskiemu „Solidarność”, którego kandydaci wywalczyli 12 mandatów w szesnastoosobowej radzie gminy⁹⁴. 13 czerwca 1990 roku nowo wybrana rada powołała na urząd wójta gminy Brudzew jej dotychczasowego naczelnika, Rocha Kicińskiego⁹⁵.

⁹³ APPO/K, Urząd Powiatowy w Turku (1974-1975). Sołtysi, sygn. 6, k. 12, 80.

⁹⁴ Uchwała nr I/1/90 Rady Gminy w Brudzewie z dnia 6 czerwca 1990 r.

⁹⁵ Uchwała nr II/V/90 Rady Gminy w Brudzewie z dnia 13 czerwca 1990 r. Na temat tych wyborów zob. P. Gołdyn, *Samorządna Rzeczpospolita. Zarys dziejów i działalności Komitetów Obywatelskich „Solidarność” w regionie konińskim (1989-1991)*, Konin 2011

Po ratyfikacji przez Polskę Europejskiej Karty Samorządu terytorialnego, obejmującej zasady i ogólne postanowienia dotyczące funkcjonowania samorządu terytorialnego, co nastąpiło w kwietniu 1993 roku, przystąpiono do opracowania projektu nowego podziału terytorialnego kraju. Przewidywały one zmniejszenie liczby województw i ponowne wprowadzenie powiatów.

Po zwycięstwie w wyborach parlamentarnych w 1997 roku i przejęciu władzy przez Akcją Wyborczą Solidarność, funkcjonowaniu samorządu terytorialnego poświęcono trzy spośród czterech wprowadzanych przez rząd reform. Z dniem 1 stycznia 1999 roku liczba województw uległa zmniejszeniu z 49 do 16, ponownie wprowadzono powiaty. Według pierwotnych planów, obszar tworzonego powiatu tureckiego, miał znaleźć się w granicach administracyjnych województwa łódzkiego. Szeroka akcja propagandowa oraz aktywizacja samorządów miejskich i gminnych, zbieranie podpisów pod apelem do rządu, uchwały rad oraz inne tego rodzaju działania na rzecz przyłączenia powiatu do Wielkopolski, zapobiegły temu rozwiązaniu. Pod względem przynależności administracyjnej, Brudzew znalazł się więc w granicach powiatu tureckiego, wchodzącego w skład województwa wielkopolskiego.

Kolejne istotne zmiany w strukturze i zasadach działania samorządu terytorialnego wszystkich szczebli uregulowane zostały ustawą z dnia 11 kwietnia 2001 roku o zmianie ustaw o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym, o samorządzie wojewódzkim, o administracji rządowej w województwie oraz o zmianie niektórych innych ustaw i ustawą z dnia 20 czerwca 2002 roku o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. Dowiodły one, że kształt samorządu terytorialnego nie jest strukturą statyczną, ale podlega stałej ewolucji, dopasowując się do stojących przed nim wyzwań⁹⁶.

W pierwszych bezpośrednich wyborach wójta gminy Brudzew w dniu 27 października 2002 roku zwyciężył dotychczasowy wójt – Roch Kiciński⁹⁷. Po nim urząd ten piastowali – Maciej Rosiak (2004-2006) i Cezary Krasowski (od 2006 roku).

Obecnie gmina Brudzew zajmuje powierzchnię 112,7 km². Obszar ten zamieszkuje 6300 osób, w tym około 1600 w samym Brudzewie. Sieć osadniczą tworzą 23 sołectwa: Bogdałów, Bratuszyn, Brudzew, Brudzyń, Chrząblice, Cichów, Dabrowa, Galew, Głowy, Izabelin, Janiszew, Janów, Kolnica, Kozubów, Koźmin, Krwony, Kuźnica Janiszewska, Kwiatków, Marulew, Olimpia, Podłużyce, Tarnowa, Wincentów. Pod względem przynależności administracyjnej Brudzew wchodzi w skład województwa wielkopolskiego i powiatu tureckiego.

⁹⁶ Ustawa z dnia 11 kwietnia 2001 r. o zmianie ustaw: o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym, o samorządzie województwa, o administracji rządowej w województwie oraz o zmianie niektórych innych ustaw. (Dz. U. 2001 nr 45 poz. 497); Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta. (Dz. U. 2002 nr 113 poz. 984).

⁹⁷ Państwowa Komisja Wyborcza, [dok. elektroniczny] tryb dostępu <http://pkw.gov.pl/>

Z PRZESZŁOŚCI ADMINISTRACYJNEJ MIEJSCOWOŚCI BRUDZEW W POWIECIE TURECKIM

Słowa kluczowe: Brudzew, gmina, powiat, województwo, samorząd terytorialny, administracja, rada gminy, rada narodowa

Nazwa Brudzew w źródłach pisanych pojawia się po raz pierwszy na początku II połowy XIII wieku. Lokalna tradycja łączy ją z żyjącym tutaj w XI stuleciu kmieciem o imieniu Brudz. Jako miejscowość prywatna znajdowała się w posiadaniu tak znanych rodów, jak: Jarandowie, Łaszczowie, Radolińscy, Mycielscy, Kurnatowscy. Prawdopodobnie pierwotnie rejon Brudzewa należał do zespołu osadniczego ziemi łęczyckiej. Dopiero penetracja polityczna Polan spowodowała wchłonięcie tego obszaru, który znalazł się w obrębie państwa pierwszych Piastów. Po reformie administracji państwowej w końcu XIV wieku wszedł w granice administracyjne powiatu konińskiego, przynależącego do województwa kaliskiego. W okresie zaborów miejscowość kilkakrotnie zmieniała swą przynależność administracyjną. Za czasów panowania pruskiego w Wielkopolsce, Brudzew przynależał do departamentu kaliskiego. Od 1807 roku miasto leżało w granicach Księstwa Warszawskiego w departamencie kaliskim i powiecie konińskim. W 1815 roku przeszło pod panowanie rosyjskie, przynależąc do połączonego unią personalną z Rosją Królestwa Polskiego. Administracyjnie nadal wchodziło w skład powiatu konińskiego, leżącego najpierw w województwie kaliskim, a następnie w guberniach, najpierw kaliskiej, a potem warszawskiej. W 1867 roku Brudzew znalazł się w granicach nowoutworzonego powiatu kolskiego w guberni kaliskiej. W latach 1918-1938 wchodził w skład powiatu kolskiego i województwa łódzkiego, a po kolejnej reformie administracji w 1938 roku, znalazł się w granicach powiatu tureckiego i województwa poznańskiego. Stan taki przetrwał do roku 1975, kiedy to włączono miejscowość do nowoutworzonego województwa konińskiego. Prawdopodobnie od schyłku XIV lub początku XV stulecia do roku 1870 Brudzew posiadał prawa miejskie. Obecnie miejscowość pod względem przynależności administracyjnej wchodzi w skład powiatu tureckiego i województwa wielkopolskiego.

THE ADMINISTRATIVE PAST OF BRUDZEW IN TURECKI DISTRICT

Keywords: Brudzew, commune, powiat, voivodeship, local government, administration, commune council, national council

The name Brudzew can be found for the first time in the scriptures from the 1 st half of 13 th century. Local tradition connects the name with a serf called Brudz, who had lived there in the 11 th century. As a private town it used to belong to such renown noble houses as Jarand, Łaszcz, Radoliński, Mycielski, Kurnatowski. At the very beginning Brudzew area belonged to Łęczyca settlement site. The political penetration of the Polans tribe caused its incorporation to state of the Piast dynasty. In 14 th century as a result of the state administration reform it was included to Konin District, which itself was a part of Kalisz Province. During the time of 121 years of fragmentation between late 18 th and early 20 th centuries Brudzew changes hands. At first it belonged to Prussia as a part of Kalisz Department. In 1807 it belonged to the Warsaw Duchy and was included into Konin District, a part of Kalisz Province. In 1815, Brudzew became a part of Kingdom of Poland united with the Russian Empire with Russian tsar as its king. At that time it was located in Konin District, which at first was a part of Kalisz Province, next a part of Kalisz Governorate and finally Warsaw Governorate. In 1867, Brudzew was included to Koło District of Kalisz Governorate. After regaining independence, between 1918 and 1938, Brudzew was included to Koło District in Łódź Province. The subsequent administration reform located Brudzew in Turek District, a part of Poznań Province. It remained there until 1975 when it was included into newly established Konin Province (district level of administration was cancelled) Probably, since the late 14 th century, Brudzew has been granted a town charter. At present, Brudzew is a part of Turek District, a part of Wielkopolskie Province.

Bibliografia

Źródła archiwalne:

- Archiwum Diecezjalne we Włocławku
Wizytacje Kanoniczne Dawnej Archidiecezji Gnieźnieńskiej (1608-1792)
Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie
Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji
Akta Komisji Województwa Kaliskiego
Archiwum Państwowe w Poznaniu
Księgi Grodzkie Konińskie
Archiwum Państwowe w Poznaniu, Oddział w Koninie
Akta Gminy Brudzew (1945-1953)
Urząd Gminy w Brudzewie (1973-1990)
Urząd Powiatowy w Turku (1974-1975)
Zarząd Gminy Brudzew (1864-1939)
Zarząd Gminy Brudzew (1945-1950)
Archiwum Urzędu Gminy w Brudzewie
Uchwała nr I/1/90 Rady Gminy w Brudzewie z dnia 6 czerwca 1990 r.
Uchwała nr II/V/90 Rady Gminy w Brudzewie z dnia 13 czerwca 1990 r.

Źródła drukowane:

- Album studiosorum Universitatis Cracoviensis*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1887-1956, T. 1-5
Dworzaczek W. (1997), *Materiały historyczno-genealogiczne do dziejów wielkiej własności w Wielkopolsce*, CD-ROM, Kórnik-Poznań
Dziennik Praw dotyczący się nominacji urzędników, 1809, T. 1, z. 3.
Kochanowski J. K. (1905), *Księgi sądowe brzesko-kujawskie 1418-1424*, Warszawa
Kodeks Dyplomatyczny Wielkiej Polski, wyd. E. Raczyński, Poznań 1840
Kodeks Dyplomatyczny Wielkopolski, Warszawa-Poznań 1877-1985
Konstytucja PRL z 1952 r., Warszawa 1954
Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej, wyd. J. Łaski, Gniezno 1880, T. 1
Opisy miast polskich z lat 1793-1794, wyd. J. Wąsicki, Poznań 1962, cz. 2
Pawiński A., *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym opisana*, Warszawa 1883, T. 1
Ustawa z dnia 21 lipca 1944 r. (Dz. U. R. P. Nr 14, poz. 74, art. 2)
Ustawa z dnia 11 kwietnia 2001 r. o zmianie ustaw: o samorządzie gminnym, o samorządzie powiatowym, o samorządzie województwa, o administracji rządowej w województwie oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz.U. 2001 nr 45 poz. 497)
Ustawa z dnia 20 czerwca 2002 r. o bezpośrednim wyborze wójta, burmistrza i prezydenta miasta, (Dz. U. 2002 nr 113 poz. 984)
Wielkopolskie rotty sądowe XIV-XV wieku (1981), opr. H. Kowalenia, W. Kuraszkiewicz, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, T. 5

Opracowania niepublikowane:

- Brudzew – województwo poznańskie, powiat turecki. Rozpoznanie historyczno-urbanistyczne opracowane na zlecenie PWRN w Poznaniu, Wydział Budownictwa, Urbanistyki i Architektury, Warszawa 1964.
Gorczyca K., *Lista właścicieli Brudzewa*, wydruk komputerowy w zbiorach TPB.

Opracowania:

- Ajnenkiel A., Leśnodorski B., Rostocki W. (1974), *Historia ustroju Polski (1764-1939)*, Warszawa
- Bandurka M. (1976), *Rozwój administracyjno-terytorialny powiatu kolskiego oraz powiatów sąsiednich w XIX i XX wieku (do 1945 roku)*, „Rocznik Kaliski”, T. IX
- Dobieszewski A., Hammerling Z. (1971), *Ruch ludowy w Wielkopolsce 1945-1949*, Warszawa
- Gołdyn P. (2011), *Samorządna Rzeczpospolita. Zarys dziejów i działalności Komitetów Obywatelskich „Solidarność” w regionie konińskim (1989-1991)*, Konin
- Gulczyński J. (2006), *Powiat koniński-rys historyczny*, „Konińskie Zeszyty Muzealne”, nr 3
- Kallas M. (2001), *Historia ustroju Polski X-XX wiek*, Warszawa
- Kallas M., Lityński A. (2000), *Historia ustroju i prawa Polski Ludowej*, Warszawa
- Kamińska J. (1953), *Grody wczesnośredniowieczne ziem Polski środkowej na tle osadnictwa*, Łódź
- Karczewska J. (2010), *Własność szlachecka na pograniczu wielkopolsko-kujawskim w pierwszej połowie XV wieku*, Kraków
- Korytkowski J. (1888), *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, T. 1, Poznań
- Krzyżaniakowa J. (1981), *Studia nad kulturą i oświatą w Wielkopolsce wschodniej w XV wieku*, „Rocznik Koniński”, T. 9
- Lange O. (1925), *Lokacje miast Wielkopolski właściwej na prawie niemieckim w wiekach średnich*, Lwów
- Łuczak C. (1996), *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939-1945)*, Poznań
- Małuśkiewicz P. (1983), *Województwo konińskie*, Warszawa-Poznań
- Michalak Z. (2007), *Kościelne dzieje Turku*, Kalisz-Turek
- Mujta J. (1989), *11 listopada 1918 roku w Kole*, „Ziemia Kolska. Magazyn Społeczno-Kulturalny”, z. 3
- Mujta J. (2007), *Monografia powiatu kolskiego. Przeszłość i teraźniejszość*, Koło
- Rospond S. (1984), *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź
- Rymut K. (1980), *Nazwy miast Polski*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk
- Stebelski A. (1928), *Przeszłość administracyjna ziem województwa łódzkiego*, „Rocznik Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego”, R. 1
- Strykowski K. (2002), *W okresie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Dzieje Turku*, red. E. Makowski i C. Łuczak, Poznań
- Szczepański B., Grzelka B. (2002), *W okresie zaborów i walk o niepodległość*, [w:], *Dzieje Turku*, red. E. Makowski, C. Łuczak, Turek
- Uruski S. (1931), *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, T. 15, Warszawa
- Wachowska B. (1971), *Pierwsze dwadzieścia lat województwa łódzkiego 1919-1939*, [w:] *Województwo Łódzkie 1919-1969. Studia i materiały*, Łódź
- Wędzki A. (1966), *Rozwój osadnictwa i podziały terytorialne ziemi łódzkiej do końca XIV w.*, [w:] „Slavia Antiqua” T. 13
- Zajączkowski S. M. (1988), *Z dziejów Turku do początków XVI wieku (Przyczynek do historii miast średniowiecznych w Sieradzkim)*, „Rocznik Łódzki”, T. 38
- Żychliński T. (1883-1884), *Złota księga szlachty polskiej*, T. 5-6, Poznań

Internet:

Państwowa Komisja Wyborcza, [dok. elektron.] tryb dostępu <http://pkw.gov.pl/>